

antwoord op de vraag die hen kwelde ('hoe kan God zo iets toestaan?'), aan geestelijke steun. Die steun vonden zij ook: van figuren als Titus Brandsma, ds. D. A. van den Bosch (wij herinneren aan onze beschrijving in de aanhef van hoofdstuk 8 van deel 5) en ds. Lieve ging veel uit: zij hielden clandestiene gebedssamenkomsten en spraken ieder die zich tot hen wendde, moed in. Veel hulpmiddelen hadden zij daarbij niet. Bijbels waren in het kamp verboden – werden ze tòch ontdekt, dan werden ze op een brandstapel gegooid en dan kreeg een Jehova's Getuige de opdracht, het vuur aan te steken. Ds. Lieve beschikte eerst over een bruikbaar boek, *Korte verklaringen op de Bijbel* (dat had hij in de smederij gevonden waar men de bibliotheek van de in Amersfoort gevestigde Bond van Gereformeerde Jongelingsverenigingen welke geliquideerd was, op een hoop gesmeten had), later kon hij ergens een Bijbel bemachtigen. Hij was, schreef ons een ex-gevangene, 'najaar '42 de erkende evangelist van Amersfoort'.¹ Floris Bakels oordeelde niet anders over deze Groninger predikant: 'Zijn hele wezen straalde een onoverwinnelijke kracht uit. Als hij met je bad, voelde je iets van die kracht in je overstromen.'²

Lieve is zelf niet erg te spreken geweest over het gedrag van 'enkele predikanten': dezen verstonden zijns inzien hun roeping niet, 'jammerend en klagend over de ellende en alsmaar denkend aan hun dierbaren thuis hebben zij' (zelfs) 'vergeten terdoodveroordeelden bij te staan'.³ 'Geestelijken hebben', aldus een andere ex-gevangene, G. Tuynenburg Muys, lid van de Leeuwengarde, juli '42 het PDA binnengebracht, 'in Amersfoort criminele dingen gedaan, verscheidenen. Dat heeft ons eensdeels een beetje geschokt. Ik stelde mij er echter tegen in, zo: er is verschil tussen op de kansel staan en in een concentratiekamp zitten'.⁴ Dezelfde, algemener:

'Notarissen, doctoren, dominees, kapelaans, ambtenaren, ze waren er in massa's . . . Gaven zij geestelijke leiding en morele steun aan hun arme, gekwelde medemensen? Neen, deze heren stalen het brood van hun medegevangenen, dreven zwarte handel, kenden geen moraal en geen gemeenschapszin' –

Tuynenburg Muys wilde slechts een uitzondering maken voor 'een edele Joodse arts' (vermoedelijk dr. de la Parra) 'en twee nog jeugdige dominees' (een van die twee was ds. Lieve – wie met de tweede bedoeld is, weten wij niet).

¹ Brief, 15 aug. 1974, van J. C. van Dongen. ² F. B. Bakels: *Nacht-und-Nebel*, p. 69.

³ H. L. Lieve en K. R. ter Steege: *Predikant achter prikkeldraad*, p. 158. ⁴ 'Verslag van mededelingen van G. Tuynenburg Muys' (7 nov. 1947), p. 13 (GC).